

OSMANLILIK DENEMESİ VE MODERN ULUS KİMLİĞİ ÜZERİNE YANSIMALAR

Abdullah Mert YAZGAN
Bağımsız Araştırmacı, Türkiye
mertyazgan35@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-7412-2919>

<i>Atıf</i>	YAZGAN, A. M. (2025). OSMANLILIK DENEMESİ VE MODERN ULUS KİMLİĞİ ÜZERİNE YANSIMALAR. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 17(3), 267-286.
-------------	---

ÖZ

Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde devletin dağılmasını engelleme amacı taşıyan ve dönemin entelektüel çevreleri ile karar alıcıları tarafından geliştirilen üç temel ideolojik yönelim olarak öne çıkmaktadır. Bu ideolojiler, savunucularının entelektüel birikimleri doğrultusunda şekillenmiş ve bu birikimlerin etkisiyle destek bulmuştur. Söz konusu ideolojik akımlar arasında Osmanlılık, dikkat çeken bir düşünsel yönelim olarak öne çıkmaktadır. Osmanlılığı savunanlar, herhangi bir kurumsal ya da yapısal temel oluşturmadan, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm bireylerin etnik, dini ya da kültürel farklılıklarını göz ardı ederek kendilerini "Osmanlı" kimliğiyle tanımlayacaklarını varsaymışlardır. Bu çalışma, Osmanlılık düşünsel akımını ayrıntılı biçimde ele almayı amaçlamakta ve şu sorulara yanıt aramaktadır: Osmanlı kimliğinin inşası için gerekli ortam ve olanaklar sağlanmış mıdır? "Osmanlı" bir kimlik midir? Osmanlı kimliği, ulusal kimlik tanımıyla örtüşmekte midir?

Anahtar Kelimeler: *Osmanlılık, Kimlik, Kimlik İnşası.*

REFLECTIONS ON OTTOMANISM AND THE CONSTRUCTION OF MODERN NATIONAL IDENTITY

ABSTRACT

Ottomanism, Islamism, and Turkism emerged as three principal ideological orientations developed by the intellectual circles and decision-makers of the late Ottoman Empire in an attempt to prevent the disintegration of the state. These ideologies were shaped by the intellectual backgrounds of their proponents and gained support accordingly. Among these ideological movements, Ottomanism stands out as a particularly noteworthy intellectual orientation. Advocates of Ottomanism assumed—without establishing any institutional or structural foundation—that all individuals living within the Ottoman territories would identify themselves as “Ottoman,” disregarding their ethnic, religious, or cultural differences. This study aims to examine the intellectual trajectory of Ottomanism in detail and seeks to answer the following questions: Were the necessary conditions and opportunities provided for the construction of an Ottoman identity? Can “Ottoman” be considered a form of identity? Does the concept of Ottoman identity correspond with the definition of a national identity?

Keywords: *Ottomanism, Identity, Identity Construction.*

GİRİŞ

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, dönüşüm ve çalkantılarla dolu önemli bir döneme işaret etmektedir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, önceki yüzyıllarda güçlü bir siyasi ve askeri yapıya sahip olan imparatorluk, istikrarını ve sürekliliğini tehdit eden çeşitli iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İçeride, Osmanlı yönetimi idari verimsizlik, ekonomik durgunluk ve çok uluslu/etnik gruplu toplumsal yapısında artan huzursuzlukla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Quataert, 2005).

Artan baskılar karşısında Osmanlı aydınları ve karar alıcıları, imparatorluğun çöküşünü durdurmak amacıyla çeşitli ideolojik yaklaşımlar geliştirerek çözüm arayışına girmiştir. Devleti modernleştirmek ve çok kültürlü yapıya sahip Osmanlı tebaası arasında bir birlik duygusu oluşturmak temel hedefler arasında yer almıştır. Bu dönemde üç temel ideolojik hareket

öne çıkmıştır: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Bu ideolojilerin her biri, imparatorluğun karşı karşıya olduğu sorunlara farklı çözüm önerileri sunmuş ve modernleşme ile yükselen milliyetçilik karşısında imparatorluğun kimliğini ve bütünlüğünü yeniden tanımlamaya çalışmıştır (Zürcher, 2004).

Yüzyıllar boyunca Avrupa ve Asya'da önemli bir siyasî ve askerî güç odağı olan Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyıl itibarıyla çok boyutlu bir gerileme sürecine girmiştir. İmparatorluğun zirve dönemlerinde etkili olan idari yapısı, modernleşme baskısı ve küresel koşulların değişmesi karşısında işlevini yitirmeye başlamıştır. Karlofça Antlaşması (1699) ve Pasarofça Antlaşması (1718) gibi önemli diplomatik gelişmeler, imparatorluğun azalan toprak hakimiyetini ve zayıflayan askeri gücünü gözler önüne sermiştir (Finkel, 2006). Bunun yanı sıra, ekonomik durgunluk da Osmanlı'nın çözümlene sürecini derinleştiren başlıca etkenlerden biri olmuştur.

Avrupa'da Sanayi Devrimi ile şekillenen yeni ekonomik yapılanmaya karşılık, Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde geleneksel tarımsal üretime dayandığı için dönüşen küresel üretim ve rekabet koşullarına uyum sağlayamamıştır. Buna ek olarak, imparatorluğun hem mali açıdan yıpratıcı savaflara maruz kalması hem de işlevini yitirmiş gelir sistemlerine olan bağımlılığını sürdürmesi, ciddi ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir. Bu ekonomik durgunluk, toplumsal huzursuzluğu derinleştirmiş ve merkezi otoritenin etkin yönetim kapasitesini zayıflatmıştır (Pamuk, 2000). Bu çok yönlü krizler karşısında, Osmanlı yöneticileri kapsamlı reformlara duyulan ihtiyacın farkına varmışlardır. 1839-1876 yıllarını kapsayan Tanzimat dönemi, imparatorluğun hukuk, eğitim ve idari kurumlarını modernleştirmeye yönelik kapsamlı reform çabalarının başlangıcı olmuştur. Bu reformların temel amacı, merkezi otoriteyi güçlendirmek, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve imparatorluğun çok çeşitli topluluklarını bütünlük bir yapıya entegre etmek suretiyle siyasî birliği sağlamaktır (Shaw ve Shaw, 1977). Ancak tüm bu çabalara rağmen reformların başarısı sınırlı kalmış; özellikle imparatorluk içindeki muhafazakâr kesimler tarafından ciddi biçimde dirençle karşılanmıştır. Bu reformların tam anlamıyla uygulanamaması ve sürdürülebilir kılınamaması, imparatorluğun farklı unsurlarını ortak bir kimlik ve amaç etrafında birleştirebilecek kapsayıcı bir ideolojinin gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur (Birch, 1989).

Bu bağlamda, imparatorluğun geleceğine dair farklı vizyonlar öne süren üç temel ideolojik akım ortaya çıkmıştır:

- Osmanlıcılık: Etnik ve dini farklılıkların ötesinde, tüm unsurları kapsayan üst bir kimlik anlayışını savunmuş; bireylerin Osmanlı Devleti'ne sadakatini her şeyin üstünde tutan bir yaklaşım geliştirmiştir.
- İslamcılık: İslam'ın birleştirici gücünü vurgulayarak, devletin kimliğinin ve yönetiminin İslami ilkelere dayandırılması gerektiğini savunmuştur.
- Türkçülük: Türklerin etnik ve kültürel kimliğini merkeze alarak, devletin bütünlüğü ve modernleşmesi için Türk milliyetçiliğini temel bir unsur olarak önermiştir (Gökalp, 1959).

Bu çalışma, Osmanlı kimliğinin somut bir kimlik inşa sürecine dayanmaksızın önerilmiş bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Uyumlu ve kapsayıcı bir Osmanlı kimliğinin inşası için gerekli tarihsel, mekânsal ve bağlamsal koşullar yeterince oluşmadığından, bu kimlik tasavvuru yapay bir kurgu olarak kalmıştır. Osmanlı kimliğini ulusal bir kimlik haline getirme yönündeki girişimlere rağmen, bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlık, sağlam bir toplumsal temele dayanmayan bir kimlik inşasına yönelmiş olunmasına ve imparatorluk bünyesindeki farklı topluluklar arasında kendiliğinden ortak bir kimlik duygusunun gelişebileceği yönündeki gerçekçi olmayan beklentilere dayandırılabilir. Buna karşın, İslamcılık ve Türkçülük ideolojileri, dönemin sosyo-politik gerçeklikle daha uyumlu, kimlik inşası açısından daha uygulanabilir çerçeveler sunmuşlardır.

TARİHSEL BAĞLAM

Kimlik, bireylerin ve toplulukların kendilerini nasıl tanımladıkları ve diğerlerinden nasıl ayırdıklarıyla ilişkili çok katmanlı bir yapıyı ifade etmektedir. Osmanlı tarihi bağlamında değerlendirildiğinde, kimlik inşası hem bireysel aidiyetin hem de toplumsal yapının temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı Devleti gibi çok etnikli, çok dinli ve çok dilli bir imparatorluk yapısında, kimlik unsurları farklı dönemlerde değişkenlik göstermiştir. Bu bağlamda dil, din, kültür, tarihî hafıza, coğrafya, toplumsal yapı ve siyasal düzen gibi çeşitli unsurlar, kimliğin oluşumunda belirleyici rol oynamaktadır.

Dil, kimliğin oluşumunda en temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı toplum yapısında Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi gibi diller farklı işlevler üstlenmiş; yönetici elitin dili ile halkın konuştuğu dil arasında zaman zaman belirgin farklar oluşmuştur. Dil, sadece iletişim

aracı olmanın ötesinde, bir kültürün taşıyıcısı ve kolektif aidiyetin kurucusu olarak işlev görmektedir. 19. yüzyıldan itibaren dil, özellikle milliyetçilik akımlarının etkisiyle kimlik tartışmalarının merkezine yerleşmiş; eğitimde, basında ve edebiyatta kullanılan dil, etnik ve ulusal aidiyetlerin inşasında önemli rol oynamaya başlamıştır (Hobsbawm & Ranger, 1983).

Osmanlı toplumunda din hem bireysel kimliğin hem de toplumsal düzenin ana belirleyicilerinden biri olmuştur. İslam, devleti meşrulaştıran ve yöneten temel ilkeleri belirleyen unsur olarak görülmüş; gayrimüslim tebaaya ise millet sistemi çerçevesinde dinî özerklik tanınmıştır. Bu sistem, toplulukların kendi dinî liderleri vasıtasıyla eğitim, hukuk ve sosyal hizmet gibi alanlarda özerk biçimde örgütlenmesini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla din, bireylerin günlük yaşamını düzenlemenin ötesinde, onların kimliklerini şekillendiren ve Osmanlı idari yapısını ayakta tutan temel bir yapı taşı olarak varlığını sürdürmüştür (Hall & Du Gay, 1996).

Kültür, bir toplumun ortak değerlerini, geleneklerini ve yaşam tarzını yansıtan bir diğer önemli kimlik unsurudur. Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasına yayılan farklı topluluklar, kendi yerel kültürel pratiklerini sürdürmekle birlikte, zamanla ortak bir Osmanlı kültür havzası da oluşmuştur. Mimari, müzik, edebiyat ve giyim gibi alanlarda görülen sentez, farklı kimliklerin bir arada var olabildiği çok katmanlı bir kültürel yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kültürel kimlik hem yerel aidiyetleri hem de Osmanlılık ideali çerçevesinde şekillenen üst kimlikleri bir arada barındırma potansiyeli taşımıştır.

Tarihî olaylar ve bunların kolektif hafızadaki yeri, kimliğin inşasında son derece etkili olmaktadır. Osmanlı özelinde fetihler, isyanlar, reform süreçleri ve savaşlar hem bireylerin hem de toplulukların geçmişe dair algılarını şekillendirmiştir. Bu tarihî hafıza, sadece geçmişin hatırlanması değil, aynı zamanda bu geçmişin nasıl anlatıldığı ve nesilden nesle nasıl aktarıldığıyla da ilgilidir. Özellikle 19. yüzyılda artan tarih yazımı faaliyetleri, imparatorluğun kimliksel bütünlüğünü koruma çabalarıyla doğrudan ilişkili olmuştur (Gellner, 1983).

Osmanlı Devleti, üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Bu fiziki genişlik, toplulukların kimlik oluşumunda farklı coğrafi unsurların belirleyici olmasına yol açmıştır. Örneğin, Rumeli'de yaşayan bir Müslüman ile Arap Yarımadası'nda yaşayan bir Müslüman aynı dinî aidiyete sahip olsa da coğrafyanın sunduğu ekonomik, toplumsal ve kültürel çevre

farklılıkları bu bireylerin kimlik algılarını farklılaştırabilmektedir. Coğrafi unsurlar; yaşam tarzını, ekonomik faaliyetleri ve bölgesel bağlılıkları doğrudan etkilemektedir. Bu durum, Osmanlı'daki kimlik çeşitliliğinin sadece etnik ya da dinî temelde değil, mekânsal düzeyde de incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Osmanlı toplum yapısı, sosyal sınıflar, mesleki örgütlenmeler, aile yapısı ve zümreler üzerinden örgütlenmiş çok katmanlı bir düzene sahiptir. Saray çevresi, ulema sınıfı, askerî bürokrasi ve esnaf loncaları gibi yapılar, bireylerin toplumsal rollerini ve kimliklerini belirleyen önemli etkenler olmuştur. Bu yapılar, bireyin hem kendini tanımlama biçimini hem de toplum içerisindeki yerini tayin etmektedir. Özellikle lonca sisteminin meslekî kimliklerin oluşumuna katkısı büyüktür. Aynı şekilde, Osmanlı ailesi ve hanedan yapısı da bireylerin sosyal kimliğini biçimlendiren temel yapılar-
dan biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı, tebaalık anlayışı üzerine kurulmuştur. Tebaa kavramı, bireylerin Osmanlı Padişahına bağlılığını esas alırken, aynı zamanda onları hukuki bir çerçeveye oturtmaktadır. 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı¹ ve Islahat Fermanı² ile vatandaşlık kavramı öne çıkmış; tüm Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olduğu yeni bir siyasal kimlik inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu dönüşüm, geleneksel tebaa kimliğinin ötesine geçerek daha seküler ve kapsayıcı bir Osmanlı vatandaşlığı fikrinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Smith, 1991). Ancak bu süreç, farklı gruplar arasında farklı tepkiler doğurmuş; kimlik inşası konusunda yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, yüzyıllar boyunca süregelen; ekonomik durgunluk, siyasal istikrarsızlık ve toplumsal çalkantıların iç içe geçtiği çok boyutlu bir olgudur. Üç kıtaya yayılan güçlü bir imparatorluk olarak tarih sahnesine damga vurmuş olan Osmanlı Devleti, 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde belirgin bir zayıflama sürecine girmiştir. Bu gerilemede etkili olan temel ekonomik etkenlerden biri, imparatorluğun Avrupa'da hızla gelişen sanayileşme sürecine ayak uyduramamış olmasıdır. Osmanlı

¹ Tüm Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliğini garanti altına almayı, vergi ve askerlik işlerini düzenlemeyi ve yargı süreçlerinde adaleti sağlamayı vaat etmiştir. Hukukun üstünlüğü ve merkezi idarenin güçlenmesi hedeflenmiştir.

² Tanzimat'ın devamı niteliğinde olup, özellikle gayrimüslim tebaanın haklarını genişletmiştir. Din ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarının eşitliği vurgulanmış, kamu hizmetlerine girişte, eğitim ve yargı alanlarında eşitlik taahhüt edilmiştir. Ayrıca azınlıklara kendi dini ve kültürel kurumlarını yönetme hakkı tanınmıştır.

ekonomisi büyük ölçüde tarımsal ve feodal yapısını korumakta; geleneksel tarım yöntemleri ile toprak temelli vergi sistemlerine dayanmaktaydı. Sanayi altyapısının eksikliği, imparatorluğun üretim ve ticaret alanlarında Avrupa devletleriyle rekabet edememesine yol açmıştır (Pamuk, 1987). Buna ek olarak, uzun süren ve yüksek maliyetli savaflara katılım, Osmanlı hazinesini önemli ölçüde tüketmiş ve ekonomik kaynaklar üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur (Quataert, 2005).

Siyasal açıdan, Osmanlı İmparatorluğu, idari verimsizlik ve yolsuzlukla mücadele etmiştir. Merkezi yönetimin otoritesi zayıflamış ve yerel yöneticiler (beyler ve paşalar olarak bilinir) önemli ölçüde özerklik kazanmış, çoğunlukla merkezi devletin çıkarları yerine kendi çıkarlarını gözetmişlerdir. Gücün bu şekilde merkezden uzaklaşması, etkin bir şekilde yönetilmesi zor olan parçalanmış bir siyasi yapı ortaya çıkarmıştır (Deutsch, 1966). İmparatorluk ayrıca Avrupa devletlerinden gelen önemli dış baskılarla da karşılaşmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Macaristan ve Balkanlar gibi bölgelerin kaybedilmesi gibi askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflayan yönlerini gözler önüne sermiştir. Karlofça Antlaşması (1699) ve Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) gibi önemli antlaşmalar, Osmanlı'nın toprakları üzerindeki denetimini daha da zayıflatmış ve askeri gücünün düşüşünü pekiştirmiştir (Finkel, 2006).

Toplumsal açıdan, Osmanlı İmparatorluğu, birçok etnik, dini ve dilsel grubun oluşturduğu bir devlettir. Bu çeşitlilik, kültürel zenginliğin bir kaynağı olmakla birlikte, aynı zamanda sosyal uyum ve birlik açısından önemli zorluklar yaratmıştır. Farklı dini toplulukların kendi yasaları altında özerkliklerine imkân tanıyan millet sistemi, istikrar dönemlerinde etkin bir şekilde işlese de imparatorluğun zayıflamaya başlamasıyla işlerliğini kaybetmiştir (Barkey, 2008). İmparatorluk içindeki farklı etnik gruplar arasında yükselen milliyetçilik akımları, sosyal yapıyı daha da karmaşık hale getirmiştir. Yunanlılar, Sırpalar, Bulgarlar, Ermeniler ve Araplar arasındaki milliyetçi duygular, 19. yüzyıldaki Avrupa'daki genel milliyetçilik hareketlerinden ilham alarak bağımsızlık ve self-determinasyon taleplerine yol açmış ve bu durum Osmanlı merkezi otoritesini zayıflatmıştır (Karpas, 1973).

İmparatorluğun içinde bulunduğu zor durumu fark eden Osmanlı karar vericileri, devleti modernleştirme ve eski ihtişamını yeniden kazandırma amacıyla bir dizi reform başlatmışlardır. Tanzimat dönemi (1839-1876), önemli bir reform dönemi olup, bu dönemdeki çabalar, idari kontrolün merkezileştirilmesi, ordunun modernleştirme ve hukuk ve eğitim sistem-

lerinin yeniden düzenlenmesine odaklanmıştır. Önemli reformlardan biri olan Gülhane Hatt-ı Şerifi (1839)³ ve Hatt-ı Hümayun (1856)⁴, daha eşitlikçi bir toplum yaratmayı ve tüm tebaa için din farkı gözetmeksizin hakları güvence altına almayı amaçlamıştır (Shaw ve Shaw, 1977). Ancak tüm bu çabalara rağmen reformlar, uygulamada sınırlı bir başarı göstermiş; hedeflenen dönüşümü sağlamakta yetersiz kalmış ve sıklıkla imparatorluk içindeki muhafazakâr unsurların direnciyle karşılaşmıştır. Bu reformların sınırlamaları, imparatorluğun çeşitli topluluklarını birleştirebilecek ve ortak bir kimlik ve amaç duygusu oluşturabilecek bir ideolojiye duyulan ihtiyacı gözler önüne sermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı zorluklara yanıt olarak, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi üç temel ideolojik akım ortaya çıkmış ve her biri imparatorluğun geleceği için farklı vizyonlar sunmuştur. Osmanlıcılık, etnik veya dini geçmişlerinden bağımsız olarak tüm imparatorluk tebaasını birleştirmeyi amaçlayan kapsayıcı bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi önde gelen isimler, Osmanlıcılığın savunucuları olarak, bireysel etnik ve dini kimliklerin ötesine geçen ortak bir Osmanlı kimliği oluşturulmasını savunmuşlardır (Mardin, 1962). Bu ideolojinin amacı, Osmanlı Devleti'ne bağlılığı pekiştirmek ve imparatorluğun çeşitli nüfusları arasında ortak bir vatandaşlık duygusu yaratmaktır. İslamcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun kimliğinin temeli olarak İslam'ın birleştirici gücünü vurgulamıştır. Bu hareket, devletin İslami temellerini güçlendirmeyi ve Müslüman nüfus arasında dayanışmayı teşvik etmeyi amaçlamıştır. II. Abdülhamid gibi önemli figürler, milliyetçiliğin yükselmesine karşı bir önlem olarak İslam birliğini savunmuş ve imparatorluğun bütünlüğünü koruma amacını gütmüşlerdir (Karpat, 2001). İslamcılık, geleneksel İslami değerleri ve yönetim yapılarını pekiştirmeyi, bunları Batı etkisi ve içsel parçalanmaya karşı bir kale olarak sunmayı hedeflemiştir. Türkçülük ise, Türklerin etnik ve kültürel kimliğine odaklanmıştır. Türk dili, kültürü ve mirasının devletin bütünlüğü ve modernleşmesi için temel alınmasını savunan bir milliyetçi hareket olarak ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi entelektüeller, Türkçülüğün ideolojisinin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamış, imparatorluğun geleceğinin Türk ulusal kimliğini benimsemekte yattığını ileri sürmüşlerdir (Gökalp, 1959). Bu hareket, özellikle imparatorluğun son yıllarında güç kazanmış ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

³ Tanzimat Fermanı olarak da bilinmektedir.

⁴ Islahat Fermanı olarak da bilinmektedir.

OSMANLILIK: BİR İDEOLOJİK HAREKET OLARAK ORTA-YA ÇIKIŞI

Osmanlılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış zorluklarına karşı bir yanıt olarak, imparatorluğun son döneminde ortaya çıkan entelektüel bir harekettir. Bu ideoloji, imparatorluğun etnik, dini ve dilsel çeşitliliğini aşarak, yabancı devletlerin iç işlere müdahalesini engellemek amacıyla birleşik bir kimlik inşa etme arzusuna dayanmaktadır. Osmanlılık, tüm vatandaşlar arasında etnik, dini ya da dilsel köken ayrımı gözetmeksizin devlete sadakati teşvik etmeyi amaçlayan bir ideolojik girişimdir. Bu yaklaşım, bireylerin etnik ya da dini topluluklarına bağlılıkları yerine, merkezi devlete bağlılık geliştirmeyi hedeflemiştir (Brubaker ve Laitin, 1998). Osmanlılık düşüncesi, 19. yüzyılın ortalarında Tanzimat dönemi olarak bilinen kapsamlı reform ve yeniden yapılanma süreci içinde şekillenmiştir.

Tanzimat reformları, Osmanlı Devleti'ni modernleştirme ve çöküşünü geciktirme amacı taşırken, geleneksel yapılar ile yeni merkeziyetçi ve eşitlikçi ilkeler arasında önemli çelişkiler doğurmuştur. Avrupa Aydınlanması'ndan esinlenen bu girişimler, bir yandan hukuk önünde din ve etnik köken farkı gözetmeksizin eşitlik idealiyle Osmanlıcılığı kurumsallaştırmaya çalışırken, öte yandan imparatorluk bünyesindeki farklı toplumsal grupların beklentileri ve dirençleriyle sınınmıştır (Kautsky, 1962). Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi düşünürler, bu yeni siyasal ve toplumsal düzenin fikrîsel temellerini güçlendirmeye çalışmış; ancak reformların pratikteki uygulamaları sık sık iç ve dış güç dengeleriyle şekillenmiştir.

Genç Osmanlılar hareketinin önde gelen isimlerinden Namık Kemal, anayasal yönetim ve modernleşme fikirlerinin güçlü bir savunucusu olarak öne çıkmaktadır. Kemal, birleşik bir Osmanlı kimliğinin, yükselen milliyetçilik akımlarının bölücü etkilerine karşı durabileceğini ve imparatorluk halkları arasında bir aidiyet ve birlik duygusu oluşturabileceğini ileri sürmüştür. *Vatan Yahut Silistre*⁵ adlı oyununda, vatanseverlik ve ortak ulusal bilinç ihtiyacını ön plana çıkarmıştır (Mardin, 1962). Osmanlılık düşüncesinin bir diğer önemli temsilcisi olan Ziya Paşa ise, şiirleri ve yazıları aracılığıyla bu ideolojinin yayılmasına katkı sunmuştur. Paşa, reform ihtiyacını vurgulayarak, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi için Batılı kurumların benimsenmesini savunmuştur. Kaleme aldığı metinlerde, ortak

⁵ Namık Kemal tarafından 1873 yılında yazılan ve Osmanlı'da millî bilinç ve vatanseverlik temasını işleyen önemli bir tiyatro eseridir. Eserde, özellikle imparatorluk sınırlarının ve ulusal birliğin korunması gerektiği vurgulanarak, halk arasında ortak bir aidiyet duygusu oluşturulmaya çalışılmıştır.

bir Osmanlı kimliğinin toplumsal istikrar ve ilerleme sağlayabileceği fikri ön plandadır (Hanioğlu, 2008). Öte yandan, dönemin etkili gazetecilerinden ve düşünürlerinden biri olan Ali Suavi, eğitim ve modern değerlerin benimsenmesini, ortak bir ulusal kimliğin inşası açısından kritik görmüştür. Hem gelenekçi muhafazakârlığı hem de radikal Batılılaşmayı eleştiren Suavi, Osmanlı değerleri ile modern reformları uzlaştırmayı amaçlayan dengeli bir yaklaşımı savunmuştur (Zürcher, 2004).

Osmanlıcılığın özünde, etnik ve dini bölünmeleri aşabilecek birleşik bir Osmanlı kimliğinin inşa edilebileceğine dair bir inanç yer almaktadır. Bu yaklaşım, imparatorluğun tüm halklarının Osmanlı Devleti'ne ve hanedanına ortak bir sadakat temelinde bağlanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Osmanlıcılık düşüncesini benimseyenler, farklı toplulukların ortak bir siyasi ve hukuki yapı içerisinde uyumlu bir biçimde bir arada yaşayabileceği bir toplum düzeni tasavvur etmektedir. Bu ideolojik çerçevenin temel varsayımlarından biri, bireylerin kendi etnik ve dini kimliklerinden feragat ederek, ortak bir Osmanlı kimliği etrafında birleşmeye gönüllü olabilecekleridir. Siyasi istikrarın, hukuki eşitliğin ve toplumsal uyumun, dar topluluk kimliklerine duyulan bağlılıktan daha fazla yarar sağlayacağı yönündeki inanç bu düşüncenin zeminini oluşturmaktadır. Tanzimat döneminde hayata geçirilen reformlar, tüm topluluklara eşit haklar ve fırsatlar sunmayı hedefleyen düzenlemeler olarak, bu ideali gerçekleştirmeye yönelik temel adımlar arasında değerlendirilmektedir (Shaw ve Shaw, 1977). Bununla birlikte, bu yaklaşım, etnik ve dini kimliklerin tarihsel olarak derinlemesine kökleşmiş yapısı ve imparatorluğun millet sistemiyle olan uzun süreli bağı nedeniyle önemli sınırlılıklarla karşılaşmaktadır⁶. Birçok Müslüman topluluk (özellikle ulema ve yerel ayan sınıfı) ile gayrimüslim cemaatler (örneğin Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri), söz konusu reformlara mesafeli yaklaşmış; bu girişimleri, geleneksel özerkliklerini ve ayrıcalıklarını aşındırmaya yönelik bir tehdit olarak algılamıştır (Barkey, 2008).

Osmanlıcılık, milleti etnik ya da dini temellerle değil, ortak vatandaşlık ve devlete bağlılık ilkeleri üzerinden tanımlamaya çalışan erken dönem bir sivil milliyetçilik biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, özellikle Avrupa'da ve imparatorluk içindeki çeşitli topluluklar arasında güç

⁶ Bu sınırlılıklar arasında, millet sisteminin cemaatler arası ayrımı kurumsallaştırmış olması, yerleşik dini ve etnik kimliklerin dönüştürülmesini zorlaştırması ve Osmanlıcılık ideallerinin hem Müslüman hem gayrimüslim topluluklar nezdinde yeterli meşruiyet kazanamaması sayılabilir. Ayrıca, reformlar sıklıkla yerel güç odaklarının ve muhafazakâr çevrelerin direnciyle karşılaşmıştır.

kazanan etnik milliyetçilikle belirgin bir karşıtlık oluşturmaktadır. Osmanlıcılığın temel amacı, imparatorluğun tüm halklarını kapsayabilecek ulus-ötesi bir kimlik inşa etmektir. Reformist entelektüeller ve siyasi aktivistlerden oluşan Genç Osmanlılar, bu kimliğin teşvik edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Avrupa'daki anayasal yönetim modellerinden esinlenen bu grup, anayasal bir rejimin benimsenmesinin hem söz konusu kolektif kimliği güçlendireceğine hem de etnik milliyetçiliğin ayrıştırıcı etkilerine karşı koyacağına inanmaktadır (Findley, 2010). Osmanlı milliyetçiliği ilerici bir vizyon sunmasına rağmen, uygulamada ciddi sınamalarla karşı karşıya kalmaktadır (Davison, 2015). İmparatorluk bünyesinde yer alan Yunan, Sırp, Bulgar ve Ermeni toplulukları arasında yükselen etnik milliyetçilik eğilimleri, Osmanlıcılık idealinin uygulanabilirliğini doğrudan tehdit etmektedir. Bu gruplar, kendi ulusal kimliklerini esas alarak bağımsızlık ya da daha geniş özerklik taleplerinde bulunmaktadır (Karpat, 1973).

Osmanlıcılık, geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı siyasal ve toplumsal krizlere yanıt olarak şekillenen, birleşik ve kapsayıcı bir kimlik inşa etmeyi hedefleyen iddialı bir entelektüel ve ideolojik harekettir. Tanzimat reformlarının ilerici mirasına yaslanan bu yaklaşım, çok etnikli ve çok dinli bir imparatorlukta ortak bir vatandaşlık anlayışı üzerinden ulusal birlik tesis etme çabasını temsil etmektedir. Osmanlıcılığın temel varsayımlarından biri, Osmanlı kimliğinin, imparatorluk nüfusunun çeşitliliğinden doğal biçimde doğacağı ve devlet sadakati ile hukuki eşitliğin etnik ve dini bağlılıkların önüne geçeceği yönündedir. Reformların sağladığı eşitlik ve modernleşme avantajlarının halklar tarafından zamanla içselleştirilerek kolektif bir kimliğe dönüşeceği varsayılmıştır. Ancak bu beklenti, etnik ve dini kimliklerin tarihsel derinliğini ve millet sisteminin beslediği topluluk temelli aidiyetleri yeterince dikkate almamıştır. Osmanlı toplumu, uzun süre dini temellere dayanan millet sistemi çerçevesinde yönetilmiş, bu da farklı toplulukların kimliklerini koruyarak ayrı bir sadakat duygusu geliştirmelerine neden olmuştur (Barkey, 2008).

Osmanlıcılık, esasen Avrupa kökenli sivil milliyetçilik anlayışından etkilenmiş ve ulusal kimliği etnik ya da dini homojenlik yerine ortak vatandaşlık ve devlete bağlılık ekseninde tanımlamayı önermiştir. Ernest Renan gibi düşünürlerin, bir ulusu ortak bir yaşama iradesi ve kolektif belleğe dayandıran modernist milliyetçilik yorumları, Osmanlı aydınları için entelektüel bir ilham kaynağı olmuştur (Renan, 1882). Bu doğrultuda, Osmanlı reformcuları, Avrupa'daki anayasal ve yurttaşlık temelli yönetim biçimle-

rini benimseyerek, imparatorluğun parçalanmasını önleyebilecek bir üst kimlik yaratmayı amaçlamışlardır. Ancak, imparatorluğun özgün tarihsel ve sosyolojik yapısı, bu modernist milliyetçilik kuramlarının doğrudan aktarılmasını zorlaştırmıştır. Osmanlıcılığın, farklı etnik grupların yükselen ulusal talepleri ve dış müdahaleler karşısında etkisiz kalması, çok kültürlü imparatorluklarda ulusal kimlik inşasının karmaşıklığını gözler önüne sermektedir (Karpat, 1973). Böylece Osmanlıcılık deneyimi, modern ulus-devlet inşası süreçlerinin sınırlarını ve zorluklarını anlamak açısından kıymetli bir tarihsel laboratuvar işlevi görmektedir.

Osmanlı hükümeti, Osmanlıcılığı teşvik etmek ve vatandaşları arasında ortak bir kimlik duygusu oluşturmak için birkaç girişimde bulunmuştur. Tanzimat reformları, tüm tebaaya din veya etnik köken farkı gözetmeksizin hukuki eşitlik sağlamayı hedeflemiştir. Gülhane Hatt-ı Şerifi (1839) ve Hatt-ı Hümayun (1856) gibi anahtar belgeler bu bağlamda önemli bir rol oynamıştır. Bu reformlar, Müslüman nüfusun geleneksel ayrıcalıklarını kaldırmayı ve Hristiyanlar ile Yahudilere eşit haklar sağlamayı amaçlayarak, birleşik bir Osmanlı vatandaşlığı fikrini teşvik etmiştir (Shaw ve Shaw, 1977). Eğitim, ortak bir kimlik oluşturmada kritik bir araç olarak görülmüştür. Hükümet, yeni okullar açmış ve müfredatı Osmanlı tarihi, dili ve değerlerine vurgu yapacak şekilde reforme etmiştir. Bu girişimlerin ardında, genç kuşağın etnik ya da dini kimliklerinden önce Osmanlı kimliğini benimsemesi hedefi yatmaktadır (Fortna, 2002). Yönetim yapılarını merkezîyetçi hale getirmek, Osmanlıcılığı teşvik etmenin bir diğer önemli yönüdür. Hükümet, yerel otoritelerin özerkliklerini azaltmayı ve farklı bölgeleri merkezi idari çerçeveye daha yakın bir şekilde entegre etmeyi amaçlamıştır. Bu merkezîyetçilik, daha tutarlı ve birleşik bir devlet aygıtı yaratmayı hedeflemiştir (Hanioğlu, 2008). Ortak bir bayrak, marş ve diğer ulusal semboller gibi sembollerin benimsenmesi, paylaşılan bir kimlik ve gurur duygusu oluşturmayı amaçlamıştır. Bu semboller, kamu törenlerinde ve resmî belgelerde kullanılarak birleşik bir Osmanlı milleti fikrini pekiştirmeyi amaçlamıştır (Zürcher, 2004). Ancak bu çabalar, Osmanlıcılığın uygulanmasında önemli zorluklarla karşılaşmıştır. İmparatorluğun tebaasının derinlemesine kök salmış etnik ve dini kimlikleri, değişime direnç göstermiştir. Birçok topluluk, reformları şüpheyle karşılamış ve geleneksel ayrıcalıklarını ve özerkliklerini kaybetme korkusu yaşamıştır. Bu direnç, özellikle Balkanlar'daki Hristiyan nüfus ve bağımsızlık ya da daha fazla özerklik isteyen Ermeniler arasında güçlü olmuştur (Barkey, 2008). İmparatorluk içinde etnik milliyetçiliğin yükselmesi, Osmanlıcılığa doğ-

rudan bir tehdit oluşturmuştur. Balkanlar, Anadolu ve Arap eyaletlerinde milliyetçi hareketler, Avrupa'daki milliyetçi hareketlerin başarısından ilham alarak güç kazanmıştır. Bu hareketler sıklıkla Osmanlıcılıkla çatışmış ve birleşik bir kimlik oluşturma çabalarını zayıflatmıştır (Karpas, 1973). Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi istikrarsızlık, darbeler, isyanlar ve savaşlarla karakterize edilmiş ve Osmanlıcılığın uygulanmasını daha da karmaşık hale getirmiştir. Genç Türk Devrimi, başta Osmanlıcılık ideallerine destek verse de nihayetinde daha fazla Türk milliyetçiliği tarafına kaymış ve bu durum, Türk olmayan topluluklarla gerilimi artırmıştır (Hanioglu, 2008). Ekonomik eşitsizlikler ve bölgesel farklılıklar da Osmanlıcılığın kabul edilmesini engellemiştir. Birçok tebaa, Tanzimat reformlarının yararlarının eşit şekilde dağılmadığını hissetmiş ve bu durum hoşnutsuzluk ve karşıtlık yaratmıştır. Bu ekonomik boyut, ortak bir kimlik duygusu oluşturma çabalarını daha da karmaşık hale getirmiştir (Findley, 2010).

Ancak, bu grup içerisinde dahi Osmanlıcılığa verilen destek düzeyleri farklılık göstermekteydi; bazı kesimler daha belirgin bir Türk milliyetçiliğini savunmaktaydı. Hristiyan ve Yahudi topluluklar ise genellikle Osmanlıcılığa temkinli yaklaşmışlardır. Her ne kadar hukuki eşitlik vaadi cazip görünse de birçok gayrimüslim birey, merkezi otoritenin niyetlerinden şüphe duymuş ve kendi dini ya da etnik kimliklerinden feragat etmeye isteksiz kalmıştır. Özellikle Ermeni ve Rum toplulukları, güçlü milliyetçi eğilimlerini sürdürmüş ve daha fazla özerklik ya da tam bağımsızlık taleplerinde bulunmuşlardır (Dawn, 1973). Bazı Arap elitleri ise Tanzimat reformlarını ve birleşik bir Osmanlı kimliği fikrini, imparatorluk yapısı içerisinde daha fazla siyasi temsil ve nüfuz kazanmanın bir aracı olarak benimsemişlerdir. Ancak, geniş Arap nüfusu yerel kimlik ve geleneklerine bağlı kalmayı sürdürmüş; 20. yüzyılın başlarında Arap milliyetçiliği giderek güç kazanmıştır. Kürtler ve Arnavutlar gibi etnik gruplar da Osmanlıcılığa yönelik farklı tepkiler vermiştir. Bu grupların bazı kesimleri birleşik bir Osmanlı kimliği fikrine destek verirken, diğerleri kendi ulusal kimliklerini ön plana çıkararak bağımsızlık ya da özerklik taleplerini sürdürmüşlerdir (McDowall, 2004). Osmanlıcılığa yönelik destek ya da karşıtlık, büyük ölçüde dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarından etkilenmiştir. Nüfusun bazı kesimleri, hukuki eşitlik ve modernleşme vaadi çerçevesinde Osmanlıcılığın ideallerini benimserken; diğerleri, bu dönüşüm girişimlerine direnç göstermiş ve geleneksel kimliklerini ve ayrıcalıklarını muhafaza etme eğiliminde olmuşlardır (Breuilly, 1996). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Osmanlıcılığın sınırlı başarısı, imparatorluğun etnik ve dini açı-

dan son derece heterojen yapısı ile yükselen milliyetçilik akımları ve dış siyasi baskılar gibi etkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

OSMANLI KİMLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun birleşik bir Osmanlı kimliği oluşturma yönündeki çabaları çok boyutlu ve iddialıydı. Bu girişimler; hukuki reformlar, eğitim politikaları, idari yeniden yapılanma ve sembolik önlemler çerçevesinde şekillenmiştir. Tanzimat dönemi (1839–1876), tüm tebaanın eşitliğini sağlamayı hedefleyen önemli hukuki değişimlere sahne olmuştur. Gülhane Hatt-ı Şerifi (1839) ve Islahat Fermanı (1856), din ve etnik köken ayrımı gözetmeksizin eşit haklar vadeden kritik belgeler olarak öne çıkmaktadır. Bu reformların temel amacı, imparatorluğun farklı nüfusları arasında ortak bir vatandaşlık anlayışı ve hukuki birlik tesis etmektir (Öz-kırımlı, 2017). Eğitim, Osmanlıcılığı teşvik etmenin temel araçlarından biri olarak görülmüştür. Devlet, yeni eğitim kurumları açarak müfredatları modern hale getirmiş; Osmanlı tarihi, dili ve değerlerine vurgu yapmıştır. Bu sayede genç kuşaklarda Osmanlı kimliğini inşa etmek ve etnik-dini ayrımları aşmak hedeflenmiştir (Fortna, 2002). Merkezîyetçi politikalar, imparatorluğun farklı bölgelerini merkezi idari yapıya daha sıkı biçimde entegre etmeyi amaçlamıştır. Bu süreçte, yerel otoritelerin özerklikleri sınırlandırılmış ve Osmanlı Devleti'ne sadakati vurgulayan daha bütüncül bir yönetim anlayışı uygulanmaya çalışılmıştır (Hanioğlu, 2008). Bayrak, marş ve benzeri sembollerin kamusal alanlarda ve resmî belgelerde yaygın şekilde kullanılması yoluyla kolektif bir Osmanlı kimliği inşa edilmek istenmiştir (Altun, 2016).

Ancak bu çabalar çeşitli nedenlerle önemli engellerle karşılaşmıştır. Millet sistemi, dini cemaatlerin kendi iç işlerinde özerkliğini korumasına imkân tanımış ve güçlü toplumsal aidiyetlerin kökleşmesine neden olmuştur. Bu yapı, ulusötesi bir Osmanlı kimliğinin benimsenmesini zorlaştırmış; zira tebaa, öncelikle kendi dini ve etnik gruplarına bağlı kalmıştır (Barkey, 2008). Tanzimat reformları, birçok topluluk tarafından kuşkuyla karşılanmış; geleneksel ayrıcalıkların kaybı endişesi, özellikle Balkanlar'daki Hristiyan nüfus ile daha fazla özerklik ya da bağımsızlık talep eden Ermeni toplulukları arasında dirençle sonuçlanmıştır (Karpat, 1973). Ekonomik eşitsizlikler ve bölgesel farklılıklar da Osmanlıcılığın kabulünü zorlaştırmıştır. Reformların faydaları düzensiz biçimde dağıldığı için marjinalleşen kesimlerde hoşnutsuzluk ve karşıtlık gelişmiştir. Geç Osmanlı dönemi; darbeler, isyanlar ve savaşlarla belirlenen siyasi istikrarsızlık ortamında,

birleşik bir kimlik inşa etme çabalarını zayıflatmış ve reformların tutarlılıkla uygulanmasını engellemiştir (Leca, 1998).

Ulusal kimlik, çoğunlukla ortak kültürel, dilsel ve tarihsel unsurlarla tanımlanan bir aidiyet hissini içerir. Osmanlılık, etnik ve dini farklılıkları aşarak ortak bir siyasi ve hukuki kimlik yaratmayı amaçlayan sivil bir milliyetçilik biçimidir. Bu anlayış, kimliği etnik ya da dini temellere değil, vatandaşlık bağına dayandırmayı hedeflemiş ve modernist milliyetçilik kuramlarının vurguladığı ortak kurumlar ile sivil katılım olgusuna paralellik göstermiştir (Renan, 1882). Bununla birlikte, Osmanlı toplumunun çokkültürlü ve çok etnisiteli yapısı, Osmanlılığın ulusal kimlik tanımını tam anlamıyla karşılamasını güçleştirmiştir. Hukuki ve eğitimsel reformların tek başına birleşik bir kimliği doğuracağı yönündeki varsayım, aşırı iyimser bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Calhoun, 1997). Avrupa'daki etnik milliyetçilik modellerinin aksine, Osmanlılık daha kapsayıcı ve sivil bir yönelime sahiptir. 19. yüzyıl Avrupa milliyetçiliği, çoğunlukla egemen etnik kimliğe dayalı bir birlik anlayışı benimserken, Osmanlılık tüm imparatorluk tebaasını kucaklayıcı bir yaklaşımla ele almıştır (Smith, 1991). Sömürgecilik bağlamındaki milliyetçi hareketler genellikle halkları ortak bir dış düşmana karşı seferber ederken, Osmanlılık içsel bölünmeleri ve rekabet hâlindeki milliyetçilikleri aşmak durumunda kalmıştır (Chatterjee, 1993).

Bazı hukuki ve eğitimsel reformlar, Osmanlı toplumunun belirli yönlerini modernleştirmeyi başarmış ve eşit vatandaşlık fikrinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Yeni kurulan kurumlar ve modern eğitim sisteminin gelişimi, imparatorluğun idari ve toplumsal yapıları üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır (Shaw ve Shaw, 1977). Osmanlılık, özellikle eğitimli elitlerin birleşik bir devlet fikri etrafında mobilize edilmesinde etkili olmuş; bu durum, sonraki milliyetçi hareketlerin gelişmesine zemin hazırlamış ve dönemin siyasal söylemini şekillendirmiştir (Braun, 1998). Bununla birlikte, Osmanlılığın en büyük başarısızlığı, kökleşmiş toplumsal bağlılıkların yerine birleşik bir Osmanlı kimliğini ikame edememesi olmuştur. Etnik ve dini gruplar, kendi kimliklerini ön planda tutmayı sürdürmüş ve Osmanlılık reformlarına genellikle şüpheyle veya açık dirençle yaklaşmışlardır (Barkey, 2008). Osmanlılık, entelektüel çevrelerde ve reformist idareciler nezdinde belirli bir destek bulsa da genel halk nezdinde yaygın kabul görememiştir. Bu destek eksikliği, söz konusu politikaların etkinliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dö-

neminde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, Avrupa güçlerinin müdahaleleri ve imparatorluk içindeki milliyetçi hareketlerin yükselişiyle birleşerek Osmanlıcılığın başarısını daha da zayıflatmıştır. Bu faktörler, reformların sürdürülebilirliğini ve kurumsallaşmasını zorlaştırmıştır (Hanioğlu, 2008).

Tüm eksikliklerine rağmen, Tanzimat reformları ve Osmanlıcılık idealleri önemli bir miras bırakmıştır. Bu reformlar, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine katkı sağlamış ve Türkiye ile diğer halef devletlerdeki siyasi ve toplumsal gelişmeleri derinden etkilemiştir (Findley, 2010). Osmanlıcılığın birleşik bir kimlik inşa etme konusundaki başarısızlığı, özellikle 1908 Genç Türk Devrimi'ni takiben Türk milliyetçiliğinin yükselişine zemin hazırlamıştır. Bu daha etnik temelli milliyetçilik anlayışı, imparatorluğun azınlık nüfusları açısından derin sonuçlar doğurmuş ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreci şekillendirmiştir. Azınlık toplulukları açısından Osmanlıcılık ve reformlarının mirası karmaşık olmuştur. Bazı gruplar hukuki eşitlik vaatlerinden fayda sağlarken, diğerleri yükselen milliyetçilikle birlikte artan toplumsal gerilim ve çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki nüfus mübadeleleri, bu çözülmemiş çelişkilerin trajik sonuçları arasında yer almaktadır (Sunny, 2015).

SONUÇ

Osmanlıcılık, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun krizlerine bir yanıt olarak ortaya çıkmış ve etnik ve dini ayrımları aşarak birleşik bir ulusal kimlik oluşturmayı amaçlamıştır. Bu hareket, modern sivil milliyetçilik teorilerinden beslenerek, vatandaşlık ve devlete bağlılık temelinde paylaşılan bir kimlik yaratmayı hedeflemiştir. Osmanlıcılığı teşvik etmek amacıyla hukuki reformlar, eğitim girişimleri ve idari merkezileşme gibi çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemler, imparatorluğun farklı nüfusunu birleştirmeyi amaçlayan eşit vatandaşlık ve bağlılık duygusu yaratmayı hedeflemiştir. Ancak, Osmanlıcılığın uygulanması, yerleşmiş etnik ve dini kimlikler, ekonomik eşitsizlikler, siyasi istikrarsızlık ve rakip milliyetçi hareketlerin ortaya çıkması gibi önemli engellerle karşılaşmıştır. Reform yanlısı elitler Osmanlıcılığı desteklerken, birçok etnik ve dini topluluk, geleneksel kimliklerine sadık kalmıştır. Osmanlıcılık, birleşik bir ulusal kimlik yaratmada nihayetinde başarısız olmuş olsa da reformları Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlıcılık deneyimi, çokkültürlü ve çok etnisiteli bir imparatorluk yapısı içinde ulusal kimlik inşasının ne denli karmaşık bir süreç olduğunu

ortaya koymaktadır. Kimlik oluşumu ve korunması, yalnızca yasal ve idari düzenlemelere değil, aynı zamanda tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamlara da güçlü biçimde bağlıdır. Bu çerçevede, ideolojik yönelimlerin ulusal kimliğin tanımlanması ve devlet politikalarının şekillendirilmesinde belirleyici olduğu görülmektedir. Osmanlıcılığın karşılaştığı yapısal engeller, ortak bir vatandaşlık kimliği inşa etme çabasının, mevcut etnik, dini ve sınıfsal farklılıklarla ne ölçüde çatışabileceğini göstermektedir. Bu durum, ulusal bütünlüğün sağlanmasında, kimlik farklarını bastırmayan; aksine, bu farklılıkları tanıyan ve kapsayıcı bir yaklaşımla bütünleştiren politikaların gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Günümüz siyasal ve toplumsal reform çabaları, tarihsel örneklerden edinilen deneyimlerle şekillenmelidir. Osmanlıcılığın karşılaştığı başarısızlıklar, kapsayıcı kimlik inşasının yalnızca yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda sosyoekonomik eşitsizliklerin giderilmesiyle ve farklı kimlik gruplarının süreçlere etkin katılımıyla mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çağdaş ulus inşa süreçlerinde, kültürel çoğulluğu tanıyan ve yerel aktörleri karar alma mekanizmalarına entegre eden politikalar geliştirmek hayati önem taşımaktadır. Kimlik oluşumu, yalnızca merkezî otoritelerin çizdiği sınırlar içinde değil; toplumsal düzeyde meşruiyet kazandığında ve kolektif aidiyet duygusunu pekiştirdiğinde kalıcı ve derinlikli bir nitelik kazanacaktır.

Sonuç olarak, Osmanlıcılığın İslamcılık ve Türkçülük gibi diğer ideolojik akımlarla karşılaştırılması, modern ulus inşa süreçlerinin ne denli çok katmanlı ve çatışmalı olabileceğine dair önemli içgörüler sunmaktadır. Osmanlıcılık, 19. yüzyılda imparatorluğun dağılma sürecine karşı geliştirilen kapsayıcı bir vatandaşlık kimliği yaratma girişimi olarak ortaya çıkmış; etnik ve dini farklılıkları aşarak ortak bir siyasal aidiyet inşa etmeyi hedeflemiştir. Ancak bu ideal, yerleşik kimlik aidiyetleri, yapısal eşitsizlikler ve yükselen etno-milliyetçi eğilimler karşısında sınırlı bir etki yaratabilmiştir. İslamcılık ve Türkçülük gibi alternatif söylemler, bu boşluğu farklı kültürel ve siyasal çerçevelerle doldurmaya çalışarak farklı kimlik kurguları önermiştir. Bu karşılaştırma, kimlik siyasetinin tarihsel bağlama, toplumsal beklentilere ve ideolojik esnekliğe duyarlılık göstermesi gerektiğini; aksi halde ulus inşa projelerinin meşruiyet ve kapsayıcılık açısından zayıf kalabileceğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Altun, A. (2016). Nationalism and the nation-state in the age of globalization. *International Journal of Academic Value Studies*, 2(4), 145–160.

Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.

Barkey, K. (2008). *Empire of difference: The Ottomans in comparative perspective*. Cambridge University Press.

Berkes, N. (2003). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.

Billig, M. (2002). *Banal nationalism*. Gelenek Yayıncılık. (Orijinal eser 1995 yılında yayımlandı.)

Birch, A. H. (1989). *Nationalism and national integration*. Unwin Hyman.

Breuilly, J. (1996). Approaches to nationalism. In G. Balakrishnan (Ed.), *Mapping the nation* (pp. 146–174). Verso.

Brown, D. (1998). Why is the nation-state so vulnerable to ethnic nationalism? *Nations and Nationalism*, 4(1), 1–15. <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.1998.00001.x>

Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the new Europe*. Cambridge University Press.

Brubaker, R. ve Laitin, D. D. (1998). Ethnic and nationalist violence. *Annual Review of Sociology*, 24, 423–452. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.423>

Calhoun, C. (1997). *Nationalism*. Open University Press.

Chatterjee, P. (1993). *The nation and its fragments: Colonial and postcolonial histories*. Princeton University Press.

Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The quest for understanding*. Princeton University Press.

Davison, R. H. (1982). *The millets as agents of change in the nineteenth-century Ottoman Empire* (pp. 319-337). Princeton University.

Davison, R. H. (1990). *Essays in Ottoman and Turkish history, 1774-1923: the impact of the West*. University of Texas Press.

Davison, R. H. (2015). *Reform in the Ottoman empire, 1856-1876*. Princeton University Press.

- Dawn, E. E. (1973). *From Ottomanism to Arabism: Essays on the origins of Arab nationalism*. University of Illinois Press.
- Deutsch, K. W. (1966). *Nationalism and social communication: An inquiry into the foundations of nationality* (2nd ed.). MIT Press.
- Erkan, H. S. (2023). Türkiye'nin Orta Asya'da ne işi var? In F. Kaya (Ed.), *Türkiye'nin orada ne işi var? Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri* (ss. 139–152). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Finkel, C. (2006). *Osman's dream: The story of the Ottoman Empire 1300–1923*. Basic Books.
- Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, nationalism, and modernity: A history, 1789–2007*. Yale University Press.
- Fortna, B. C. (2002). *Imperial classroom: Islam, the state, and education in the late Ottoman Empire*. Oxford University Press.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.
- Gökalp, Z. (1959). *Turkism, Islamism, and modernism: A study in the modernization of Turkish sociopolitical thought* (R. Devereux, Trans.). Harvard University Press. (Orijinal eser 1923'te yayımlandı.)
- Hall, S. ve du Gay, P. (Eds.). (1996). *Questions of cultural identity*. SAGE Publications.
- Hanioğlu, M. Ş. (2008). *A brief history of the late Ottoman Empire*. Princeton University Press.
- Hobsbawm, E. J. ve Ranger, T. (Eds.). (1983). *The invention of tradition*. Cambridge University Press.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. *Belle-ten*, 28(112), 603-622.
- İnalcık, H. (1964). Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri. *Belle-ten*, 28(112), 623-690.
- İnalcık, H., & Quataert, D. (Eds.). (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.
- Kadıoğlu, A. (1996). The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity. In S. Kedourie (Ed.), *Turkey: Identity, democracy, politics* (pp. 177–193). Frank Cass.

Karpat, K. H. (1973). *An inquiry into the social foundations of nationalism in the Ottoman State: From social estates to classes, from millets to nations*. Princeton University Press.

Karpat, K. H. (2001). *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state*. Oxford University Press.

Kautsky, J. H. (1962). *Political change in underdeveloped countries: Nationalism and communism*. John Wiley and Sons.

Leca, J. (1998). *Uluslar ve milliyetçilikler* (A. Ekmekçi, Trans.). Metis Yayınları.

Mardin, Ş. (1962). *The genesis of Young Ottoman thought: A study in the modernization of Turkish political ideas*. Princeton University Press.

McDowall, D. (2004). *A modern history of the Kurds* (2nd ed.). I.B. Tauris.

Özkırımlı, U. (2017). *Theories of nationalism: A critical introduction* (3rd ed.). Palgrave Macmillan.

Pamuk, Ş. (1987). *The Ottoman Empire and European capitalism, 1820–1913: Trade, investment and production*. Cambridge University Press.

Pamuk, Ş. (2000). *The Ottoman Empire and European capitalism, 1820–1913: Trade, investment and production* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700–1922* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Renan, E. (1882). What is a nation? (Qu'est-ce qu'une nation?). Lecture at the Sorbonne, 11 March 1882. <https://archive.org/details/whatisnation-00rena>

Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey: Volume 2, Reform, revolution, and republic: The rise of modern Turkey, 1808–1975*. Cambridge University Press.

Smith, A. D. (1991). *National identity*. University of Nevada Press.

Suny, R. G. (2015). *“They can live in the desert but nowhere else”: A history of the Armenian genocide*. Princeton University Press.

Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history* (3rd ed.). I.B. Tauris.